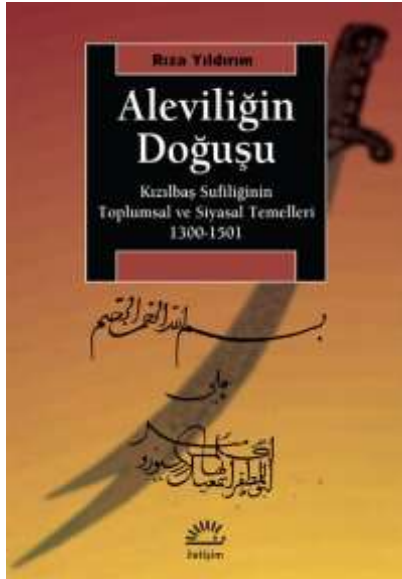

ALEVİLİĞİN DOĞUŞU: KIZILBAŞ SUFİLİĞİNİN TOPLUMSAL VE SİYASAL TEMELLERİ 1300-1501

Dr. Rıza Yıldırım

İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 400 sy.

Abdulahap ALICI*

Yıldırım, Doktora derecesini Tarih alanında Bilkent Üniversitesi'nden aldıktan sonra TOBB ETU Tarih Bölümü'nde dersler vermiş ve Alevilik Çalışmaları alanında uzmanlaşmıştır. Özellikle Kızılbaş Aleviliğinin tarihi ve sosyolojik kökenlerini çalışın Yıldırım ayrıca 2015-16 yıllarında Boston Üniversitesi'nde cem ve cem-evi hakkında araştırmalar yapmıştır.

Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501, 2017 yılında

İletişim Yayınları tarafından basılmış olup, Yıldırım'ın 2008 tarihinde bitirdiği "İki İmparatorluk Arasında Türkmenler: Anadolu'da Kızılbaş Kimliğinin Kökenleri 1447-1514" isimli Doktora tezinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir. Kitap ilk baskısını yapmış, olup Barış Yıldırım tarafından çevrilmiştir. 400 sayfadan oluşan kitap 15x21.5 boyunlarındadır. Kitap konuya ilişkin çağdaş

* Arş. Gör, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü I Orcid : 0000-0003-3740-7384 I alicivahap@gmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
28.05.2019	28.06.2019	30.06.2019
DOI	10.18403/emakalat.571233	

kaynakları kullanması ve Sünni-Şii ilişkisini teorik ve pratik düzeyde anlatması nedeniyle tercih edilmiştir.

Kitap sonuç bölümü de dâhil olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Yıldırım kitabında Osmanlı ve Safevi bağlamında Türkmen kaynaklı olarak nasıl iki farklı siyasi hareketin ortaya çıktığını ve bunların nasıl sonuçlandığını anlatmaktadır. Önsözde yazar bu kitabın yazılmasının kendi özgeçmişiyile ilgisinden bahsetmektedir. Kendisinin Alevi kimliği, emperyal devlet otoritesinin yereldeki yansımalarından fazlasıyla etkilenmiş ve kitabın yazılmasında devlet-birey ilişkisinin sorgulanması belirleyici olmuştur.¹ Giriş bölümünde kitabın teorik çerçevesi verilmektedir. Yıldırım Ortaçağ'da Anadolu'nun Osmanlı'nın katı politikaları neticesinde tekdüzeliğe terkedildiğini belirttikten sonra, Kızılbaşlığın Anadolu Türkmenlerinin "kalbinde" mayalandığını ileri sürmektedir. Kitap bölümlerinin içerikleri üzerinde durulduktan sonra kullanılan kaynaklar hakkında ayrıntılı malumat verilmektedir. Kullanılan kaynaklar arşiv belgeleri, kronikler, Safevi kaynakları ve İtalyan kaynakları olarak sıralanmıştır. Birinci bölümde yazara göre Alevi kimliğini oluşturan en önemli etmenlerden biri olan sosyal tabakalar ve ilişkiler üzerinde durulur. Modern-öncesi toplumun en önemli kategorizasyon araçlarından olan kan bağı ve bu bağlamda oluşan sosyal ve politik mekanizmalar üzerinde durulmaktadır. Durkheim başta olmak üzere diğer belli başlı Batılı düşünürlerin bu konudaki iddialarına açıklık getiren Yıldırım, daha sonra bu ilişkileri Ortadoğu özelinde açıklar ve aşiretten imparatorluğa geçiş süreci üzerinde durur. Bu genel çerçeveden sonra Türkmenler ve Osmanlılar üzerine odaklanan yazar 12 ve 13. asırlardaki mevcut dini ve politik yapıyı anlattıktan sonra önde gelen şahsiyetlere değinir ve Osmanlı devlet yapısını anlatmaya geçer. İlk bahis ordunun kurulmasıdır ve daha sonra ulema üzerinde durur. Osmanlı merkezi sisteminin inşa edilmesi sürecinde Osmanlı ülkesinde yaşayan değişik Müslüman topluluklarının merkezi otorite tarafından nasıl algılandığı anlatır.

¹ Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2017, s. 16-17

Diğer yandan yazar, Safevi ve Osmanlı kuruluş mitleri arasındaki benzerliklere değindikten sonra Safevi kavramının oluşum sürecini Şeyh Safi ve Şeyh Cüneyd döneminde tamamladığını belirterek Anadolu ile ilk etkileşimlerin bu dönemde meydana gelmiş olduğunu dile getirmektedir. Konya, Varsak, Tarsus, Halep, Canik, Trabzon ve Diyarbakır yörelerine ilk ziyaretleri Şeyh Cüneyd gerçekleştirmiş olup bu bölgede oluşacak olan gayr-i müteşerri (şeriata uymayan) tebaanın ilk tohumlarını atmıştır. Cüneyd, daha sonra Erdebil'e döner ve bahsi geçen bölgede herhangi bir politik varlık gösteremez. Şeyh Haydar döneminde ise idari ve dini dönüşüm tamamlanmıştır ve bu dönem içerisinde bu grubun takipçileri "kızılbaş" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Gaza inancını benimseyen Erdebil sufileri, civardaki gayrimüslim memleketlere seferler düzenlenmişlerdir. Yıldırım, kitabın bu bölümünde sufilerin farklı gruplar tarafından nasıl tanımlandıklarını da aktarır. Sufiler kendi yapıları içinde ideal olarak görülürken farklı siyasi ve dini gruplar onları ahmak ve mantıksız olarak nitelemektedir.

Yapılanma sürecinin zirve noktası Şah İsmail dönemidir. Sufiler savaşıma hazır birer asker haline gelmişler ve bölgedeki Türkmen grupları bu yapının sürekliliğini sağlar hale gelmiştir. Osmanlı Devleti, bu oluşuma karşı mesafelidir. Devletleşme sürecini tamamlayan bu oluşumun sembollerini "Haydari taç, kuşak ve tarikatın gizli sözleri" meydana getirmektedir. Lahican hareketin maddi ve mistik merkezidir. Burada yaşayanlar için "mürşid-i kâmil"ın statüsü sorgulanamaz. Lahican sufileri aynı zamanda devletin Türkmen kökenlerinin tam ortasındadır. Nihayetinde Şah İsmail'in "Tanrı'nın Ali'de şekillenmesi fikri" çerçevesinde oluşmuş gayr-i müteşerri bir inancı vardır. Anadolu'da gerçekleşen Safevi hareketlenmeler Tercan hurucu ile neticelenir ve merkezin dışında kalmaya çalışan yapılar büyük bir çoğunlukla bu harekete iştirak eder. Kızılbaş yapılanmasını oluşturan Ustaclu, Şamlu, Rumlu ve Tekeli" oymaklarının Anadolu'da yerleşik olması bu oymakların merkezin dışında kalmayı tercih ettiği yönünde ortaya atılan tezleri desteklemektedir. Şah İsmail, topladığı orduyu politik kazanımları için kullandı ve bu somutlaşma kendisini marjinalize eden ve Sunni düşünceden ayrı tutan Safevi düşünsel hayatında da görüldü. İlk üç halifenin karalanması bu durumun örneklerin birisidir.

Osmanlı Devleti, Safevi yapılanması ile iletişimi kesmek için sıkı tedbirler almış ve bölge içinde hareket etmeyi yasaklamıştır. Bunun için merkezden valilere fermanlar gönderilmiştir. Özellikle hareketin daha önce de taraftar bulduğu Teke-Taşeli yöresinde Şah İsmail'in zaferleri heyecan yaratmış; bu bölgedeki Safevi taraftarı kitleler Osmanlı Devleti tarafından zorunlu göçe tabi tutularak izole yerlere nakledilmiştir. Bazı araştırmacılar Erzincan'da gerçekleşen hurucun yeterince güçlü olmaması nedeniyle Şah'ın Karaman ayaklanmasına bizzat destek veremediğini iddia etmektedir. Dulkadiroğulları Beyliği'nin egemenlik alanı Safevi-Osmanlı güç mücadelesinin manevra alanı olmuş ve özellikle bu bölge güç çekişmelerinden politik olarak etkilenmiştir. Bozok bölgesinde yaşayan İsmail taraftarı kitleler, Osmanlı Devleti tarafından müsamaha gösterilmemesi gereken "Celaliler" olarak görülmüştür. Bu nedenler her iki tarafta bu bölgeyi askeri hamlelerinin konu alanı içinde tutmuştur.

Safevi yapısı içerisinde yer alan gayr-i müteşerri Türkmen unsurlar özellikle Şah Abbas döneminde Farsça konuşan İranlı bürokratik sınıfın güçlenmesiyle birlikte eski politik konumlarını kaybetmiştir. Diğer yandan Çaldıran yenilgisi "*mürşid-i kâmil*"in sarsılmaz ve sorgulanamaz mistik kişiliğini sarsmış; bu savaştan sonra yapının politik ve askeri düşüşü kesin olarak başlamıştır. Çaldıran Savaşı'yla birlikte geleneksel gayr-i müteşerri yaşam alanının büyük bir çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin hegemonyasına girmiş, buradaki Osmanlı egemenliğine rağmen bölgede yaşayan Türkmenler kendi yapılarını merkezi-Osmanlı düşüncesinden farklı yönelimler geliştirerek yaşatmayı başarmışlardır.

Öncelikle kitapta çok fazla imla yanlışı mevcut olmakla beraber virgüller çoğu zaman kullanılmamıştır. Diğer bir husus ise kaynak kısaltmalarının metin içinde de verilmesidir. 24, 216 ve 250. sayfalarda nesnel olmayan cümleler kullanılmış ve anlatılmak istenenin belirsiz hale gelmesine neden olmuştur. Buna rağmen yazarın akıcı bir dil kullanması ve bölümlerin iç tutarlığı kitabın anlaşılabilirliğini artırmıştır.

Diğer yandan kan bağı ilişkisi, aşiretler, kızılbaşlık sembolleri, kronolojik geçiş ve nihai hedef anlatımları konunun genel

çerçevesinin oldukça anlaşılır ve tutarlı bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hususta Türkmenlerin Osmanlı'dan uzaklaşmasının toplumsal ve ekonomik nedenlerine yer verilirken Şah İsmail'e geçişlerin sadece kalbi ve manevi duygularla bütünleştirilmesi sürecin somut ve determinist bir düzlemde açıklanmasını engellenmektedir. Şah İsmail'e varmak için insanların bu kadar riske girmesinin nedeninin sadece mürşid-i kâmillik olması gelişmelerin ekonomik ve sosyal boyutunun eksik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan Şah İsmail'in neden Osmanlı ile savaştığı noktasında, Sünnilik-Kızılbaşlık ayrımında (savaşında) Şah cephesinin askeri, ekonomik çıkarlarının nesnel boyutta incelenmemesi konunun dini merkezler arası mücadele olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bahsi geçen zaman diliminde mistik okumaların daha belirleyici olduğu ve günümüzün sosyal ve ekonomik tarihçiliğinin bu süreçleri anlamakta eksik kalacağı fikri ise diğer bir tartışma konusudur. Yıldırım kitabında teorik olan çerçevesi çizilen ve öyle kalması beklenen bir grubun nasıl pratiğe ve güç ilişkisine dönüştüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kitap merkez-çevre ilişkisinin gerek İran, gerekse Osmanlı coğrafyasında benzer sonuçlar doğurduğunu zımnen açıklamıştır.

Kitap, Alevilik, Safevi Devleti, Şah İsmail ve Osmanlı Devleti ilişkileri gibi birçok konuya açıklık getirmektedir. Bu bağlamda konu ile ilgili çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve tarihçiler için önemli başvuru kaynaklarından birisidir.